

Судук І. І.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ВИВЧЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО ОТОЧЕННЯ ТЕРМІНА НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

У статті описано методи вивчення лінгвістичного оточення фахової термінології студентами-іноземцями, що сприяють подальшому розумінню фахових текстів та успішному засвоєнню фахових дисциплін. Об'єктом дослідження стало лінгвістичне оточення терміна «нафта», оскільки методи вивчення нафтогазової термінології досі залишаються поза увагою мовознавців. Обґрунтовано потребу й можливість вивчення фахових термінологічних сполучень та читання текстів фахової тематики вже з першого семестру першого курсу. Сформульовано визначення поняття «лінгвістичне оточення». У процесі дослідження методом суцільної вибірки з текстів професійно орієнтованої тематики виділено конструкції, які становлять лінгвістичне оточення терміна «нафта», та описано методи і мету їх вивчення. Метою дослідження було розроблення завдань, які б забезпечили ефективно засвоєння термінологічних сполучень, що становлять лінгвістичне оточення терміна «нафта».

Унаслідок аналізу матеріалу дослідження виявлено низку словосполучень, у яких найчастіше вживається термін «нафта», визначено найбільш ефективні способи їх семантизації, після чого презентуємо студентам синонімічні ряди з виучуваною конструкцією, якщо такі наявні, граматично ускладнюємо її, додаючи інші члени речення, таким чином демонструючи особливості побудови речень в українській мові та готуючи студентів до читання й розуміння змісту професійно орієнтованих текстів.

Розроблено завдання на доповнення таких конструкцій відповідними даними, що передбачає набування навичок пошуку професійно орієнтованої інформації в Інтернеті. Граматичну й лексичну сполучуваність та використання в мовленні виучуваних конструкцій, що становлять лінгвістичне оточення терміна «нафта», синонімічні та антонімічні відношення між ними закріплюємо за допомогою низки лінгвістичних ігор.

Завершальним етапом вивчення конструкцій, що становлять лінгвістичне оточення терміна, є презентація їх у різних контекстах: у текстах професійно орієнтованої тематики та в післятекстових комунікативних завданнях, які передбачають використання інформації з тексту в усному мовленні.

Отже, вивчення лінгвістичного оточення того чи того терміна дозволяє з'ясувати його точне значення, найчастотнішу лексичну сполучуваність та будову синтаксичних конструкцій, у яких він найчастіше вживається, що полегшує розуміння змісту фахових навчальних текстів та сприяє більш ефективному засвоєнню фахових дисциплін.

Ключові слова: термін «нафта», лінгвістичне оточення терміна, професійно орієнтовані тексти, фахові дисципліни, семантизація термінів та термінологічних сполучень, передтекстові та післятекстові завдання, лінгвістичні ігри.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Нині у ЗВО України навчається значна кількість іноземних студентів. У багатьох із них мовою навчання є українська мова. Зараз докладно розроблена методика оволодіння нею для комфортної повсякденної комунікації студентів у побуті. Проте для них особливо актуальним є також оволодіння фаховою українською мовою, оскільки вже на першому курсі студентам читають низку професійно орієнтованих дисциплін, для успішного засвоєння яких студент повинен бути обізнаний бодай із найбільш часто використовуваними термінами свого фаху, розуміти їх значення і вживати на заняттях із цих дисциплін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Зараз багато дослідників методики викладання української мови як іноземної присвячують праці шляхам вивчення фахової термінології різних галузей. Зокрема, у значній кількості праць розглядають методи вивчення фармацевтичної та медичної термінології в іншомовній аудиторії (Г. Хирівська, Н. Авраменко, О. Литвиненко та Н. Харитоновна), термінології кіномистецтва (І. Василяйко), будівельної термінології (Л. Філюк), термінології конституційного права (П. Луньо), термінології та номенклатури лісівництва (О. Бурковська), економічної термінології (Н. Хібеба) тощо. Також вчені часто приділяють

увагу загалом методам вивчення української термінології іноземними студентами (О. Коляденко та Ю. Чернобров, Т. Михайлова, Т. Мельник, Л. Кісіль та ін.).

Актуальність дослідження. Проте досі не було об'єктом уваги дослідників вивчення лінгвістичного оточення терміна у текстах фахової тематики, тоді як прагмалінгвістична концепція вивчення фахової мови розглядає фаховий текст як найзмістовніший засіб вираження фахової мови, а лексика фахової мови розкриває свої властивості та ознаки тільки при дійсному, практичному її використанні у фахових текстах [5, с. 64]. Тому, на наш погляд, доцільним є вивчення зі студентами найбільш поширеного лінгвістичного оточення певного терміна до прочитання фахових текстів, під час прочитання й під час виконання післятекстових завдань, що допоможе студентам засвоїти значення низки пов'язаних із ним понять, його лексичну сполучуваність, поглибить розуміння значення терміна. Актуальність дослідження зумовлена й тим, що засвоєння лексичних одиниць у сполученні з іншими словами значно полегшується, і тим, що читання є головним джерелом поповнення рецептивного та репродуктивного словникового запасу тих, хто навчається [3, с. 233].

Під поняттям «лінгвістичне оточення» розуміємо найчастотнішу лексичну сполучуваність того чи того терміна та граматичні конструкції, у яких він найчастіше використовується.

Матеріалом дослідження ми обрали лінгвістичне оточення терміна «нафта», який входить до первинного базового словникового мінімуму студентів-іноземців, що навчаються за спеціальністю «Нафтогазова інженерія та технології». Означений мінімум містить лексичні одиниці, без володіння якими говоріння, слухання, читання та письмо з певної комунікативної теми чи з певної навчальної дисципліни, яку студенти вивчають у ЗВО, стануть взагалі неможливими [3, с. 235]. Вибір матеріалу дослідження зумовлений також тим, що методи презентації лінгвістичного оточення нафтогазової термінології для студентів-іноземців досі не були об'єктом спеціального вивчення мовознавців.

Джерелом фактичного матеріалу стали адаптовані тексти, тематично спрямовані на висвітлення стану нафтогазової промисловості в Україні і у світі, історію виявлення та використання нафтопродуктів, які дають змогу вводити спеціалізовану термінологічну лексику для студентів-іноземців нафтогазового профілю вже з першого семестру першого курсу. Ці тексти входять до

професійно-мовленнєвих блоків, вміщених у підручнику «Українська мова як іноземна», укладеному викладачами кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу [4]. Хоча Л. Кісіль стверджує, що, за її спостереженнями, іноземні студенти більш зацікавлено опрацьовують термінологію сучасних текстів науково-популярного стилю, періодичних видань за фахом лише на просунутому етапі вивчення української мови як іноземної [1, с. 52], з іншого боку, дослідниця зазначає, що вивчення професійно орієнтованої термінології іноземними студентами інженерно-технічних спеціальностей повинно мати послідовний і системний характер. Саме тому вже з першого семестру першого курсу вводимо у процес вивчення української мови як іноземної тексти, які містять спеціалізовану термінологію, використовуємо різні способи її семантизації та акцентуємо на її найчастотнішому лінгвістичному оточенні для вивчення її лексичної та граматичної сполучуваності, що є предметом розгляду у цій статті. Читання таких текстів та термінологічну роботу на їх основі практикуємо протягом усього першого курсу поряд із вивченням тем повсякденного комунікативного спрямування, що забезпечує постійну актуалізацію вже набутих знань.

Метою нашого дослідження є опис найчастотнішого лінгвістичного оточення терміна «нафта» у навчальних адаптованих текстах, використовуваних нами на заняттях з української мови як іноземної зі студентами спеціальності «Нафтогазова інженерія та технології», та методи його презентації та семантизації, розробити низку завдань, що забезпечать ефективне засвоєння лексем, пов'язаних із цим терміном та граматичних конструкцій, у яких ці лексичні одиниці найчастіше вживаються.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо ознайомлення тих, хто навчається, з новою лексикою О. Тарнопольський зазначає, що поза контекстом воно неприйнятне, оскільки сприйняття ізольованого слова, сталого словосполучення тощо, відірваного від спілкування, не може дати тим, хто навчається, реального первинного уявлення про його функціонування і значення. Більше того, доцільно проводити показ і ознайомлення, використовуючи не один, а декілька контекстів, щоби продемонструвати якомога більше особливостей сполучуваності, вживання лексичної одиниці та її різні значення [3, с. 240].

Попри це, одним із передтекстових завдань, яке ми виконуємо зі студентами, є семантизація та граматичний розбір найбільш частотних слово-

сполучень із терміном «нафта», які будуть траплятися в текстах, що забезпечить надалі правильне розуміння змісту тексту загалом.

Так, найчастіше в текстах трапляється словосполучення *видобуток нафти*, щоб його семантизувати, використовуємо ілюстрації та відеоматеріали; у групах, які навчаються англійською мовою, додатково перекладаємо це термінологічне сполучення. Потім пропонуємо студентам самостійно пояснити його значення. Після цього презентуємо синонімічний ряд: *видобуток нафти* = *видобування нафти* = *нафтовидобуток*, зазначивши, що це абсолютні синоніми. Надалі ускладнюємо вивчене термінологічне сполучення спершу прикметниками-означеннями *світовий, промисловий*, звернувши увагу студентів на те, що слово *видобуток* – іменник чоловічого роду, отже: *промисловий видобуток нафти, промисловий нафтовидобуток*; а слово *видобування* – іменник середнього роду, отже: *промислове видобування нафти* (до цієї конструкції також подаємо студентам синонімічну – *нафтовий промисел*). Потім додаємо у виучувану конструкцію обставину *в Галичині*, пояснюємо, що ця граматична форма відповідає на питання *де?*, візуалізуємо на карті, де саме вівся найбільш активний видобуток нафти в нашому регіоні, і таким чином підводимо студентів до повного розуміння заголовка відповідного тексту, а також засвоюємо або повторюємо закони побудови українського речення. Щоб навчити студентів самостійної побудови подібних конструкцій, даємо завдання доповнити словосполучення *промисловий видобуток нафти (де?) _____* назвою своєї країни та назвами країн, де найактивніше видобувають нафту у промислових обсягах. Якщо ці дані їм невідомі, студенти самі шукають їх в Інтернеті.

Таким чином, під час вивчення лише найчастотнішої лексичної сполучуваності певного терміна студенти опановують різноманітні види роботи для успішного вивчення української мови та професійного мовлення, такі як: побудова синтаксичних конструкцій в українській мові, узгодження членів речення, утворення місцевого відмінка іменників, а також пошук професійно орієнтованої інформації в Інтернеті.

На основі цих конструкцій також вводимо поняття про однорідні члени речення, зокрема про однорідні підмети (наприклад, *дослідження та видобуток нафти*). Таким чином ознайомлюємо студентів зі значенням у наведеному контексті слова «дослідження» (виявлення місць наявності нафти, її хімічного складу тощо), вивчаємо

сурядні сполучники, пояснюємо, що сполучник «та» має два значення (вживається у значенні сполучників «і (й)», «але»). В англомовних групах робимо це за допомогою перекладу, у групах, які навчаються українською мовою, – за допомогою ілюстрування функції сполучників, наприклад, кілька однорідних підметів об'єднуємо знаком «+» і підрядково під ним пишемо «і (й)», «та».

Вивчаючи поняття *райони нафтовидобутку*, будуємо речення з двокрапкою. Студенти мають завдання знайти в Інтернеті райони нафтовидобутку у своїй країні і доповнити речення: *У моїй країні є такі райони нафтовидобутку: ...*

Так само докладно й комплексно (як на лексичному, так і на граматичному рівні) вивчаємо зі студентами інші часто вживані словосполучення, які містять термін «нафта»: *переробка нафти, поклади нафти, запаси нафти, родовище нафти / нафтове родовище, використання нафти / використовувати нафту* тощо. Щодо останнього наведеного словосполучення, то на основі його вживання в контексті привертаємо увагу студентів до засобів міжфразового зв'язку, коли вжите в попередньому реченні слово «нафта» замінюється надалі займенником «її». Щоби сформувати в студентів навички побудови елементів зв'язного тексту та закріпити вживання займенників у тексті, пропонуємо їм завдання, де підкреслене в першому реченні слово слід замінити відповідним займенником у правильному відмінку в другому реченні, на зразок: *1. Якась частина розлитої нафти з часом опускається на дно. Потім якась _____ кількість може піднятися вгору.* За зразком речень у вправі студенти повинні скласти кілька пар речень самостійно.

На основі змістового співвідношення більш ускладнених конструкцій, які включають лінгвістичне оточення терміна «нафта», пояснюємо студентам значення речень із причинно-наслідковим зв'язком між членами речення, на зразок: *Збільшення використання нафти і нафтопродуктів спричинило зростання світового видобутку нафти.* Це саме речення перебудовуємо так, щоб воно відображало відношення наслідку між членами речення: *Наслідком збільшення попиту на нафту і нафтопродукти стало зростання світового видобутку нафти.* Зміст цих речень унаочнюємо за допомогою відповідної діаграми із річного звіту НАК «Нафтогаз України» (рис. 1), таким чином додатково ознайомлюючи студентів із лексикою економічної тематичної групи, яка пов'язана з нафтогазовою справою (*попит і пропозиція*).

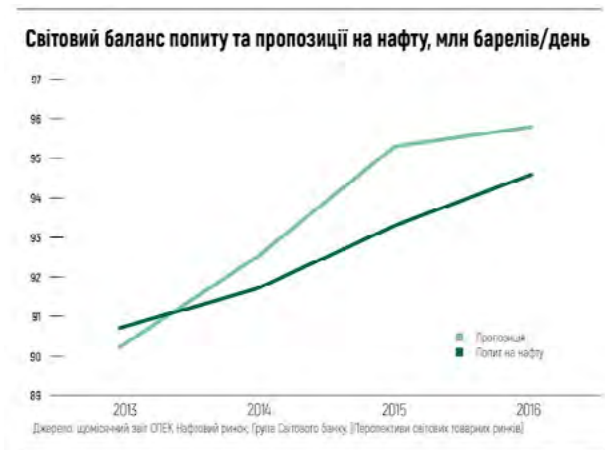

Рис. 1

Видом передтекстової лексичної роботи є й з'ясування родо-видових відношень між окремими поняттями. Наприклад, пояснюємо, що словосполучення *використання нафти* конкретизує значення словосполучення *використання корисних копалин*, розкриваємо значення терміна «корисні копалини» через відношення: *корисні копалини = нафта, газ, вугілля...*; пропонуємо студентам доповнити ряд самостійно, скориставшись пошуком потрібної інформації в Інтернеті, а також з'ясуємо, для чого використовують ті чи ті корисні копалини, таким чином збільшуючи словниковий запас потрібної термінологіки та наповнюючи термінологічні словники, які укладають студенти для користування на заняттях з української мови як іноземної та дисциплін фахового спрямування.

Родо-видові відношення між значенням словосполучень *родовище нафти* і *родовище вуглеводнів* студенти встановлюють самі, оскільки найпершим етапом передтекстової роботи була семантизація низки спеціалізованих термінів, про що йшлося в опублікованій нами розвідці [2, с. 153].

Зазначаємо також, що про нафту зокрема йдеться і у словосполученні *обсяг видобутку сировини*, конкретизуючи значення слова «обсяг» через синонім «кількість» та числове вираження, наприклад *10 мільйонів тонн*. Таким чином окреслюємо ряд гіперонімів, з якими співвідноситься гіпонім «нафта» (*корисні копалини, вуглеводні, сировина, джерело енергії*).

Лінгвістичне оточення терміна «нафта» містить, зокрема, контекстуально антонімічні словосполучення, поняття про які формуємо під час вивчення значення конструкцій *кустарні способи видобутку нафти – машинні способи видобутку нафти*.

Вказаними способами проводимо передтекстову роботу до всіх професійно орієнтованих текстів. Вивчені і впізнаванні конструкції дають студентам змогу зрозуміти зміст тексту, породжувати власне фахове мовлення на основі прочитаного, більш успішно виконувати післятекстові завдання.

Грамотичні особливості та лексичну сполучуваність і використання вивчених конструкцій, які становлять лінгвістичне оточення терміна «нафта», закріплюємо за допомогою низки лінгвістичних ігор, наприклад: хто швидше добре синоніми до поданого словосполучення, впише правильне закінчення (*використання нафт__ – використовувати нафт__*), добре антонім до словосполучення тощо.

Внаслідок передтекстового вивчення лінгвістичного оточення терміна «нафта» та прочитання низки професійно орієнтованих текстів студенти засвоюють ряд семантичних груп лексем, що формують у них стійке уявлення про основи нафтогазової справи. Зокрема, лексеми із семою кількості у лінгвістичному оточенні терміна «нафта» дають змогу студентам вивчити одиниці вимірювання нафти (*барелі* або *тонни*), конкретизувати динаміку зростання світового видобутку нафти в історичному аспекті (у які роки скільки видобували), з'ясувати, скільки відсотків світової нафти міститься в гігантських родовищах (і таким чином розкрити значення термінологічного сполучення «гігантські родовища»), одиниці вимірювання площі ділянок, де проводять видобуток нафти, скільки нафти видобуто зі старих свердловин, внаслідок чого їх подальше розроблення за допомогою сучасних технологій є перспективним, скільки нафти може витікати зі свердловини внаслідок аварії тощо. Крім того, під час вивчення цієї семантичної групи лексики студенти закріплюють навички прочитання власне кількісних та дробових числівників, засвоюють правила узгодження цих числівників з іменниками, для чого виконують додатково завдання на зразок: узгодьте іменники в дужках із запропонованими числівниками (*5 (тисяча, тонна); 500 (мільйон, барель)*).

Після цього здійснюємо моделювання ситуації, коли один зі студентів бере в іншого інтерв'ю (у групах, де навчаються студенти з різних країн, обов'язково обираємо «журналіста» й «респондента» різних національностей). Спершу «журналісти» формулюють запитання на зразок: *Скільки нафти зараз видобувають у вашій країні? Скільки родовищ у вас функціонує? Де вони розташовані?* тощо, а респонденти готують відповіді обов'язково повними реченнями, на зра-

зок: *У нашій країні зараз видобувають ... тонн нафти на рік*. Потім розігруємо комунікативну ситуацію з використанням запису «інтерв'ю» на диктофон із подальшим прослуховуванням, щоби студенти могли оцінити, наскільки вільно і зрозуміло вони висловлюються українською мовою. Такі рольові ігри дають змогу студентам більш упевнено почуватися під час опитувань на заняттях із фахових дисциплін.

Вивчаючи семантичні групи «продукти переробки нафти» та «застосування нафтопродуктів», студенти засвоюють значення синонімічних термінів «джерело енергії», «енергоносії» та «енергоресурси», а також низку термінів та термінологічних сполучень слів, що позначають нафтопродукти в сучасній промисловості, таких як *автомобільний бензин, дизельне паливо, освітлювальний газ, пічне паливо, нафтобітум, електродний кокс, моторні та індустриальні оливи, пластичні мастила та мастильно-охолоджувальні рідини, парафіни, розчинники (бензин, толуол), етилен, асфальт* тощо. Закріплюємо їх значення, вимову та написання за допомогою лінгвістичних ігор. Наприклад, хто зі студентів назве більше продуктів переробки нафти. Також завданням для роботи у малих групах може бути: «Зіставте подані на картках терміни та їх визначення». Крім того, надалі кожен зі студентів обирає картку з терміном – назвою нафтопродукту – та усно пояснює його значення, розповідає, для чого використовують цей нафтопродукт. На завершення передтекстового опрацювання цієї лексико-семантичної групи студенти складають ментальну карту «Продукти переробки нафти», метою створення якої є, зокрема, й закріплення правильного написання цих термінів.

Крім того, вивчаємо зі студентами такі лексико-семантичні групи, що входять до лінгвістичного оточення терміна «нафта», як «сучасні способи виявлення й видобування нафти», «вплив розливів нафти внаслідок аварій на екологію», «ринок нафти» тощо.

Наступним етапом вивчення лінгвістичного оточення терміна «нафта» є презентація його в різних контекстах, зокрема у фаховому тексті. Одним із післятекстових завдань є насамперед

доповнення діалогів, у яких використана інформація з тексту, та вивчення і розігрування їх. Наприклад, на основі тексту «Способи буріння» студенти доповнюють такий діалог:

Янніку, ти запам'ятав, які є _____?

Так, адже викладач докладно пояснив цю тему.

Я знаю, що є _____

_____ способи буріння, але не дуже чітко розумію, яка між ними різниця.

Ну, наприклад механічні способи буріння – це _____...

Таким чином, вивчені лексичні і граматичні одиниці, що становлять лінгвістичне оточення терміна «нафта», проходять три етапи актуалізації: у передтекстових завданнях, у науково-популярному тексті та в розмовному мовленні, що забезпечує високий ступінь їх засвоєння.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, передтекстове вивчення лінгвістичного оточення того чи того терміна дає змогу з'ясувати його точне значення, найчастотнішу лексичну сполучуваність та будову синтаксичних конструкцій, у яких він найчастіше вживається. Також студенти набувають навичок використання конструкцій, які містять фаховий термін, у власному мовленні, пошуку фахової інформації, яка стосується виучуваних понять, в Інтернеті; опановують гіперо-гіпонімічні відношення між поняттями, які вивчають. Все це полегшує розуміння змісту фахових навчальних текстів та сприяє більш ефективному засвоєнню фахових дисциплін. Закріплення вивченого мовного матеріалу відбувається за допомогою використання інтерактивних методів навчання: рольових, ситуативних та лінгвістичних ігор, роботи у малих групах.

Крім того, окреслення найчастотнішого лексичного оточення певного терміна у фахових текстах може слугувати джерелом укладання фахового словника-мінімуму для студентів-іноземців, зокрема словника термінів нафтогазової галузі, який нині відсутній, тоді як він міг би стати способом засвоєння студентами-іноземцями первинного базового словникового мінімуму та полегшити вивчення фахових дисциплін, зробити опанування ними більш ефективним.

Список літератури:

1. Кісіль Л.М. Термінологічна лексика як складник професійної підготовки студентів-іноземців у процесі навчання української мови. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 26. С. 49–53.
2. Судук І.І. Вивчення семантичного наповнення терміна «нафта» в навчальних текстах з української мови як іноземної. *Молодий вчений*. 2020. № 6 (82). С. 1521–55.
3. Тарнопольський О.Б., Кабанова М.Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі : підручник. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. 256 с.

4. Українська мова як іноземна : навчальний посібник / М.І. Венгринюк, Н.В. Веселовська, О.Б. Литвин, М.П. Сахній. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2012. С. 107–164.
5. Шеремета К. Методологія вивчення фахових мов. *Advanced Linguistics*. 2020. № 6. С. 62–66.

Suduk I. I. THE STUDY OF THE LINGUISTIC ENVIRONMENT OF A TERM IN UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE LESSONS

The article describes the methods of studying the linguistic environment of professional terminology by international students, which contribute to the further understanding of professional texts and the successful mastering of professional disciplines. The object of the study is the linguistic environment of the term “oil”, since the methods of studying oil and gas terminology are still neglected by linguists. The necessity and possibility of studying professional terminological combinations and reading professional texts from the first semester of the first course is substantiated. The definition of “linguistic environment” was formulated. In the course of the study the constructions that make up the linguistic environment of the term “oil” and the methods and objectives of their study are described using the method of continuous sampling approach from the texts of professionally oriented topics. The aim of the study was to develop tasks that would ensure effective learning of the terminological combinations that make up the linguistic environment of the term “oil”.

It was identified a number of word combinations in which the term “oil” is most often used, determined the most effective ways of their semantization due to the analysis of the study material, then it was presented the students a synonymous series with the learned construction, if any available, grammatically complicate it by adding other sentence members, thereby demonstrating the features of sentence construction in Ukrainian and preparing students to read and understand the content of professionally oriented texts.

The author has developed tasks to supplement such constructions with relevant data, which provides the acquisition of skills to search for professionally oriented information on the Internet. Grammatical and lexical compatibility and use in the speech of the students of the constructions constitute the linguistic environment of the term “oil”, synonymic and antonymic relations between them are improved with a number of linguistic games.

The final stage in the study of constructions that constitute the linguistic environment of the term, is to present them in different contexts: in professional texts and in post-text communicative tasks, which provide for the use of information from the text in oral speech.

Thus, the study of the linguistic environment of a term allows to find out its exact meaning, find the lexical combination and structure of syntactic constructions, in which it is used most often, which facilitates the understanding of the content of professional educational texts and contributes to a more effective mastering of professional disciplines.

Key words: *term “oil”, linguistic environment of the term, professionally oriented texts, professional disciplines, semantizations of terms and terminological combinations, pre- and post-text tasks, linguistic games.*